

კვირიანი სამარხები ელი-ბაბას სამაროვნისა

ელი-ბაბას სამაროვანი მდებარეობს სამხრეთ საქართველოში, თრიალეთის პლატოზე, სოფ. ბეშთაშენსა (ბეშქენაშენი) და სოფ. ბაშქოის (ბარეთი) შორის, ელი-ბაბას მთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კალთაზე, მდ. ბაშქოვ-სუს მარცხენა ნაპირზე (ტაბ. I₁). იგი გამართულია ტაფობში და ბაზალტის ორ დიდ მასივს შორისაა მოქცეული. ტაფობის ფართობი დაახლოებით 2000 კვ. მეტრია, აქედან სამაროვანს მხოლოდ 200 კვ. მ. უჭირავს. ნალკა-თრიალეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმძღვანელი გ. ნარიმანიშვილი) გათხრები ჩატარა 2003-2005 წლებში, ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის მილსადენის მშენებლობის ზონაში (ტაბ. I₂).

სამაროვანზე გამოვლენილია წრიულ-ქვაყრილიანი 44 ორმოსამარხი და 83 ქვასამარხი. აქედან 9 სამარხში (ექვსი ქვასამარხი - №№ 10, 13, 26, 67, 92, 110 და სამი ორმოსამარხი - №№ 17, 60, 113) აღმოჩნდა კოხის ქვები. ორივე ტიპის სამარხი კრომლეხიანია და ქვის ფილებითაა გადახურული.

№ 10 სამარხი (ტაბ. V₄) მდებარეობს XVII ნაკვეთის მე-5-8 კვადრატებში. წრიულქვაყრილიანი (დმ - 3,2 მ) ქვასამარხი (1,5×0,6×0,7 მ) დამხრობილია ჩრდილო-დასავლეთიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ. გრძივ კედლებად გამოყენებული იყო დიდი ზომის ბაზალტის ორი ფილაქვა, ხოლო ჩრდილო-დასავლეთიდან და სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან სამარხს მიწის კედლები ჰქონდა. კამერის გადახურვა დაზიანებული იყო. სამარხში მიცვალებულის ძვლები არ აღმოჩენილა. დასაკრძალავი ორმოს შემავსებელ მიწაში და იატაკზე უნესრიგოდ ეყარა კერამიკის უსახო ფრაგმენტები. იატაკზე გამოვლენილია კოხის ქვების რამდენიმე რიგი. სამარხი გაძარცვულია.

№ 13 სამარხი (ტაბ. V₆) წრიულქვაყრილიანი ქვაყუთია. გაითხარა XVII ნაკვეთის მე-5 კვადრატში. სამარხის სახურავის ქვა ორიენტირებულია ჩრდილოეთიდან სამხრეთის მიმართულებით. მის ქვეშ გამართული ქვასამარხი დამხრობილია ჩრდილო-დასავლეთიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთისკენ. სამარხი დაზიანებული და გაძარცვული იყო. მიცვალებულის ძვლები არ აღმოჩენილა. იატაკის დონეზე აღმოჩნდა თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები, მძივები და 20 ცალი კოხის ქვა.

№ 17 სამარხი (ტაბ. II_{3,4}; IV_{2,4}) კრომლეხიანი ორმოსამარხია. მდებარეობს XVII ნაკვეთის 1-ელ, მე-2, მე-4, მე-5 კვადრატებში. სამარხის სახურავი დაზიანებულია. სახურავის ფილაქვის ზომებია 2,20×1,30×0,40 მ. სამარხი დამხრობილია აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ. მისგან ჩრდილო-დასავლეთით აღმოჩნდა ჩაშვებული სამარხი № 124. ძირითად სამარხში უსისტემოდ იყო ჩაყრილი საშუალო ზომის ქვები, რომელთა ნაწილი კედლის გასწვრივ თითქოს ჩალაგებული იყო, ზოგიც იატაკზე იდო. თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები და სხვა ნივთები დაფიქსირდა სამარხის სხვადასხვა ადგილას და სხვადასხვა დონეზე. მასალის ერთი ნაწილი და კვერის კოხის ქვები (29 ცალი) აღმოჩნდა ცენტრში, იატაკში ჩადგმულ დერგში, რომელიც იატაკის დონეზეა გადაჭრილი თუ გადატეხილი, ხოლო მისი ნატეხები ჭურჭელზე სამხრეთიდანაა მიწყობილი (ტაბ. II₄). სამარხი დაზიანებული და გაძარცვულია. მასში აღმოჩნდა შემდეგი არტეფაქტები: ქოთანის (ტაბ. VI₇; VII₁), დერგი (ტაბ. VI₁₁; VII₉) და ხუთი სხვადასხვა თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები, ბრინჯაოს რგოლები (ტაბ. VI₅; VII_{6,7}), ბრინჯაოს ისრისპირი (ტაბ. VII₈), რკინის ნივთის ფრაგმენტები (ტაბ. VII_{3,4}), მინისეზური პასტის მძივები (ტაბ. VI₁₋₄; VII_{2,10}). სამარხში მიცვალებულის ძვლები არ აღმოჩენილა.

№ 26 სამარხი მდებარეობს XVII ნაკვეთის მე-4 კვადრატში. ქვასამარხი (1,90×1,30×0,90 მ) გადახურული იყო ქვის დიდი ფილებით. კამერა დამხრობილია ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ. სამარხში აღმოჩნდა თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები, რკინის შუბისპირი, პასტის დომინოსებრი მძივები და 3 ცალი კოხის ქვა. სამარხი დაზიანებული და გაძარცვული ჩანს.

ქვანრიანი ორმოსამარხი № 60 (ტაბ. II₁; III₄; IV₁) გაითხარა XI ნაკვეთის მე-7 კვადრატში. ქვანრის ჩრდილოეთი და აღმოსავლეთი ნაწილი დაზიანებულია № 59 სამარხის მიერ. გადახურვის ქვა კამერაში იყო ჩავარდნილი. სამარხი მიმართულია აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ. იატაკზე დაფიქსირდა დერგი (ტაბ. VII₉), ქოთანის (ტაბ. VII₁₇), რამდენიმე რიგად განლაგებული კვერის კოხის ქვები და მიცვალებული ძვლის ერთი ფრაგმენტი.

№ 67 ქვანრიანი ქვაყუთია (ტაბ. II₂; V₁). მდებარეობს X ნაკვეთის მე-12 კვადრატში. ქვანრე დაზიანებულია №№ 58 და 64 სამარხებით, ხოლო თავის მხრივ აზიანებს №73 სამარხის ქვანრეს. ქვის ფილებით შედგენილი სამარხი ორიენტირებულია აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ. კამერა გადახურული ყოფილა ფილაქვებით. გრძივი კედლები შედგება ორ-ორი ფილაქვისაგან. ქვაყუთს (1,70×0,80×0,80 მ) განივი კედელი მხოლოდ აღმოსავლეთის მხრიდან ჰქონდა, დასავლეთიდან სამარხი გახსნილი იყო. იატაკზე აღმოჩნდა თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები, სარდიონისა და პასტის მძივები (ტაბ. VII₁₁), შვიდი ცალი კოხის ქვა.

№ 92 სამარხი ქვანრიანი ორმოსამარხია (ტაბ. III₂; V₂). მდებარეობს XVII ნაკვეთის მე-6 კვადრატში. სამარხი დაზიანებულია, შემორჩენილია ქვანრის აღმოსავლეთი ნაწილი. გადახურვის ქვა კამერაშია ჩავარდნილი. სამარხში (1,50×0,80×0,45 მ) აღმოჩნდა კოჭობი (ტაბ. VI₁₀; VII₁₅), ჯამი (ტაბ. VI₈; VII₁₆), ქოთანის (ტაბ. VII₁₈), რკინის იარაღის (დანა?) ფრაგმენტი, სარდიონისა და პასტის მძივები (ტაბ. VII₁₂), კამერის სხვადასხვა დონეზე დაფიქსირდა 25 ცალი კოხის ქვა.

№ 110 სამარხი ქვანრიანი ქვაყუთია (ტაბ. III₁; V₅). მდებარეობს X ნაკვეთის მე-11 კვადრატში. დამხრობილია სამხრეთ-დასავლეთიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენ. სამარხის ჩრდილო-აღმოსავლეთი კედელი № 72 სამარხის კრომლეს დაუზიანებია. დასაკრძალავი კამერის ცენტრალურ ნაწილში აღმოჩნდა მიცვალებულის ქვედა კიდურების ძვლები, როგორც ჩანს, მიცვალებული დაკრძალული იყო თავით სამხრეთ-აღმოსავლეთით. ჩრდილო-აღმოსავლეთ კედელზე მიყრდნობილი იყო ორყურა დერგი (ტაბ. VI₁₂; VII₁₄), რომლის ქვეშ საქონლის ბეჭის ძვალი იდო. დერგთან აღმოჩნდა პასტის მძივებიც (ტაბ. VII₁₃). სამარხის იატაკზე 35 ცალი კოხის ქვა დაფიქსირდა (ტაბ. V₅).

№ 113 სამარხი ქვანრიანი ორმოსამარხია (ტაბ. III₃; V₃). მდებარეობს X ნაკვეთის მე-10 კვადრატში. სამარხი გადახურულია ბაზალტის ორი მოზრდილი ფილაქვით, შემორჩენილი ნაწილების მიხედვით მიცვალებული დაკრძალული უნდა ყოფილიყო მარცხენა გვერდზე, თავით სამხრეთ-დასავლეთით. სამარხის დასავლეთ კედელთან აღმოჩნდა თიხის ორი მოზრდილი ჭურჭელი (ტაბ. VI₉), მიცვალებულის გულ-მკერდის არეში ბრინჯაოს საკინძი (ტაბ. VI₆). სამარხში დაფიქსირდა მიცვალებულის ჩონჩხზე რამდენიმე რიგად განლაგებული კოხის ქვები (ტაბ. III₃).

ჩამოთვლილი სამარხებიდან მხოლოდ სამ სამარხში №№ 60, 110, 113 გამოვლინდა მიცვალებულის ჩონჩხის ფრაგმენტები. დანარჩენ სამარხებში მიცვალებულის ძვლები არ აღმოჩენილა. არ აღმოჩენილა არც კვერის ფიცრების ნაშთი, რაც ნიადაგის დიდი მჟავიანობის ან სამარხების ძარცვის შედეგი უნდა იყოს.

სამი ორმოსამარხიდან, რომლებშიც აღმოჩნდა კოხის ქვები, განსაკუთრებით საინტერესოა ორმოსამარხი № 17. სამარხი კრომლეს, სახურავის ქვის (სიგრძე – 2,20; სიგანე – 1,30 მ) სიდიდითა და მასში აღმოჩენილი არტეფაქტებით გამოირჩევა სხვა სამარხებისაგან და მიეკუთვნება სამარხების იმ ჯგუფს (№№ 49, 42, 51, 52), რომელიც შედარებით ადრეულია და ძვ.წ. VIII-VII სს. მიჯნით უნდა დათარიღდეს. არსებობს მოსაზრება, რომ სამარხი კრემაციული უნდა ყოფილიყო [მურვანიძე 2005: 147-163].

კოხის ქვებიან სამარხებში აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალა არ განსხვავდება სხვა სამარხების მასალისაგან, რაც მათ ქონებრივ თანასწორობაზე მიუთითებს.

სამარხებში აღმოჩენილი არტეფაქტების ანალიზის შედეგად შეიძლება ითქვას, რომ სამაროვანი ძვ.წ. VIII-VI სს-ს მიეკუთვნება [მურვანიძე 2005: 147-163; ნარიმანიშვილი 2004: 3-20].

სამხრეთ კავკასიის ტერიტორიაზე კვერიანი სამარხები ცოტაა აღმოჩენილი. ამიტომ, კვერის ნაშთების ყოველი ახალი აღმოჩენა ყოველთვის დიდ ინტერესს იწვევს. მითუმეტეს, როცა ერთ სამაროვანზე რამდენიმე შემთხვევაა დაფიქსირებული. ეს ინტერესი გამოწვეულია კვერის, როგორც სამეურნეო იარაღის, სამარხთან კავშირითაც. კვერი გამწვევი ძალის გამოყენებით მომუშავე იარაღთა სახეობას მიეკუთვნება და მარცვლეულის გასალენად არის გამოყენებული. იგი მსოფლიოში ბევრგანაა გავრცელებული. ყველაზე ძველი კვერი აღმოჩენილია შუამდინარეთში [გასიტაშვილი 1980: 83], იტალიაში [Сергеенко 1958: 60], ხმელთაშუაზღვის აუზის ქვეყნებში, მცირე აზიაში [Вавилов 1932: 9], ჩრდილო კავკასიაში [Народы Кавказа 1960: 348]. ამიერკავკასიაში, საქართველოს გარდა, კვერიანი სამარხი აღმოჩენილია აზერბაიჯანსა [Гумель 1949: 36] და სომხეთში [Пиотровский 1939: 49-50; Хачатрян 1979: 15].

კვერის ნაშთები საქართველოში აღმოჩენილია ძირითადად შიდა და ქვემო ქართლის სამაროვნებსა და ნამოსახლარებზე. ბოლო მონაცემებით, ყველაზე მეტი ნაშთი (11 სამარხი) აღმოჩენილია თრიალეთში.

საქართველოში კვერის ნაშთიანი სამარხები აღმოჩენილია შემდეგ სამაროვნებზე (დალაგებულია ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით): ნაღვლი, სამარხი № 94 (ძვ.წ. XV სს.) [რამიშვილი 1987: 31-35]; ბორნიღელე, სამარხი № 52 (ძვ.წ. XIV სს.) [ღამბაშიძე 1987: 36-43]; ძველი ქანდა, სამარხი № 16 (ძვ.წ. XIV-XIII სს.) [Boxochadze и др. 1986: 42-48]; დიგაშენი, ყორღანი №1 (ძვ.წ. XIV-XIII სს.) [Орджоникидзе 1995: 80-82]; ავრანლო, სამარხი №2 (ძვ.წ. XIII-XII სს.) [ნარიმანიშვილი 2006]; განთიადი, სამარხი №№ 120, 140 (ძვ.წ. XIII-VIII სს.) [Кахиани и др, 1985: 29-31]; სამთავრო, სამარხი №320 (ძვ.წ. VIII-VII სს.) [ჩუბინიშვილი 1951: 61-67]; კაზრეთი, სამარხი №№ 1, 4 (ძვ.წ. VII-VI სს.) [სინაურიძე და სხვ. 1976: 96-105]; ქულბაქევი, სამარხი № 1 (ძვ.წ. VII-VI სს.) [ჩუბინიშვილი 1957: 106]; ელი-ბაბა, სამარხი № 17 (ძვ.წ. VIII-VII სს.) [ნარიმანიშვილი 2004: 34-56]; ელი-ბაბა, სამარხი №№ 10, 13 (ძვ.წ. VII-VI სს.) [ნარიმანიშვილი 2003: 19-22]; ელი-ბაბა, სამარხი № 26, 60, 67, 92, 110, 113 (ძვ.წ. VII-VI სს.) [ნარიმანიშვილი 2004: 86-448]; ნაცარგორა, სამარხი № 447 (ძვ.წ. V-III სს.) [რამიშვილი 1999: 33]; აბულმუგი, სამარხი № 22 (ძვ.წ. IV-III ს.) [ძნელაძე 2001: 140-235; ძნელაძე 1998: 18-26]; ნალკის წყალსაცავის ფსკერი. (ძვ.წ. IV სს.) [ნარიმანიშვილი 2000]; ნასტაკისი, სამარხი №№ 44, 124, 140 (I ს.) [ნარიმანიშვილი 1990: 85-110]; კლდე, სამარხი №№ 70, 76 (ადრემუასაუკუნეები) [ღამბაშიძე 2006: 56].

კოხის ქვები სხვადასხვა დროის არაერთ ნამოსახლარზეა დადასტურებული: 1. დიგაშენი I — ძვ.წ. XIV-XIII სს [Орджоникидзе 1995: 81]; 2. ყათნალიხევი — აღმოჩნდა საკურთხეველთან, ძვ.წ. XII-VIII სს. [ხახუტაიშვილი 1964: 32]; 3. ხოვლე — ძვ.წ. IX-VII სს. [მუსხელიშვილი 1978: 40-81]; 4-5. ფლავისმანი და ყორნისი [მუსხელიშვილი, ცქიტიშვილი 1960: 125-196]; 6. საციხურისგორა (ნაღვლი) — გვიანიბრინჯაო-ადრერკინის ხანა [რამიშვილი 2000: 29-35]; 7. ნაცარგორა — გვიანიბრინჯაო-ადრერკინის ხანა [რამიშვილი 2000: 29-35]; 8. ხიზანანთ გორა — [კიკვიძე 1975: 80]; 9. ნასტაკისის ნამოსახლარი — ახ.წ. VI-VIII სს. [ნარიმანიშვილი 1990: 91].

ყათნალიხევის ნამოსახლარზე, საკურთხეველთან, კოხის ქვების აღმოჩენამ დაადასტურა რიტუალური შეწირვის არსებობის ფაქტი.

სამეურნეო იარაღებიდან კვერი, როგორც პრაქტიკული, ისე კულტურულ-ისტორიული თვალსაზრისით, სხვა იარაღთან შედარებით, ყველაზე უფრო მეტად არის დაკავშირებული მინათმოქმედებასთან. ელი-ბაბას სამაროვანზე კვერის ცხრა სამარხში აღმოჩენა რეგიონში მეურნეობის ამ დარგის მაღალ განვითარებაზე და მოსახლეობის მიერ კვერის ინტენსიურ გამოყენებაზე მიუთითებს. კვერიანი სამარხების აღმოჩენა გვიქმნის გარკვეულ წარმოდგენას იმდროინდელი საზოგადოების ყოფა-ცხოვრების შესახებ. როგორც ჩანს, ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველ

ნახევარში ელი-ბაბას მოსახლეობა ჩართულია ინტენსიურ სამინათმოქმედო საქმიანობაში. ამ რაოდენობის კვერის აღმოჩენა მოწმობს, რომ ჯგუფი ადამიანებისა კონკრეტული (პროფესიული) საქმიანობითაა დაკავებული. კვერის ფართოდ გამოყენება მისი დიდი რაოდენობით დამზადებას და შესაბამისად, ხელოსნობის ამ დარგში მოსახლეობის ნაწილის ჩაბმასაც გულისხმობდა. არ არის გამორიცხული, რომ ელი-ბაბას მოსახლეობა ამ საქმითაც ყოფილიყო დაკავებული.

ეთნოგრაფიულად დადასტურებულია კვერის დამზადების რამდენიმე ცენტრის არსებობა და მათ შორის თრიალეთი ყოველთვის იყო ერთ-ერთი ცნობილი ცენტრი [ჯალაბაძე 1960: 130-135].

ელი-ბაბას კვერის ზომების განსაზღვრისას უნდა ვიხელმძღვანელოთ იმ სამარხების ზომებით, რომლებშიც ის აღმოჩნდა: 1,90×1,30; 1,35×0,70; 1,50×0,80; 1,52×0,93; 1,30×0,50 მ შესაბამისად, ელი-ბაბას სამაროვანზე აღმოჩენილი კვერის ზომები დაახლოებით ასეთი უნდა ყოფილიყო: 1,5×0,8 მ.

სტ. მენთეშაშვილი სამეცნიერო ლიტერატურაზე დაყრდნობით იძლევა კვერის მაქსიმალურ (3,00×1,00 მ.) და მინიმალურ (1,45×0,54 მ) ზომებს. ერთი კვერი თავადვე აუზომია (2,09×0,38 მ.). იქვე აქვეყნებს მეკვერე მჭედლიშვილის ცნობას ახალდამზადებული კვერების მაქსიმალური (1,70×0,60 მ) და მინიმალური (1,50×0,50 მ) ზომების შესახებ [მენთეშაშვილი 1936: 57-77].

არქეოლოგიურად დაფიქსირებული ზოგიერთი კვერის ზომებია: აბულმუგში - 1,90×0,80 მ; კლდეში - 1,30×0,60 მ; ხალნარში (აზერბაიჯანი) — 1,25×0,46 მ; ნალვლში - 1,25×0,75 მ; ახტალაში (სომხეთი) — 0,92×0,70 მ; ელი-ბაბას სამაროვნის კვერის ზომები - 1,5×0,8 მ სავსებით ესადაგება ზემოჩამოთვლილ ზომებს.

საინტერესო იყო იმის გარკვევა, თუ რა ჯიშის ქვებით არის მოკოხილი ელი-ბაბას სამაროვნის კვერები. გაირკვა რომ გამოყენებულია: წვრილმარცვლოვანი, კალციტიანი, გაკვარცებული, კალციტის შემცველი ტუფოგენური ქვიშაქვები. აღნიშნული ქვები საშუალო სიმაგრის ჯიშის ქვებს მიეკუთვნება (ქვის ჯიშები განსაზღვრა გეოლოგმა დ. ღამბაშიძემ).

მინათმოქმედი ხალხებისათვის დამახასიათებელია სხვადასხვა რელიგიური წეს-ჩვეულებები, რომლებიც კულტმსახურებასთან არის დაკავშირებული. მათ შორისაა კარგი მოსავლის მისაღებად გათვალისწინებული მრავალფეროვანი რიტუალი, რომელიც ეთნოგრაფიულადაც არის აღწერილი: სალენ ძნაზე, როცა კვერს შეაყენებდნენ, იგი ძველ დაობებულ პურზე უნდა გადაეტარებინათ. მორწმუნეთა აზრით ეს ხვავს, ბარაქას მისცემდა; ასევე, კალოს გულში სამჭრელოს (ნალდს, ცულს) ჩააგდებდნენ, რომ კალოს ავი თვალი არ მიკარებოდა და სხვ. [ჯალაბაძე 1960: 131].

კვერთან დაკავშირებით ერთ-ერთ საინტერესო ფაქტად რჩება მისი სამარხებში აღმოჩენა. მეურნეობაში გამოყენების შემდეგ ელი-ბაბას მოსახლეობა კვერს იყენებს დაკრძალვის რიტუალში, რასაც სამარხებში კოხის ქვების აღმოჩენა მოწმობს. სამარხებში შრომის იარაღების ჩატანება, ან მათი სიმბოლური გამოსახვა, როგორც მიცვალებულის საქმიანობაზე მინიშნება, ფართოდ გავრცელებული ფაქტია რომაულ, ბერძნულ და ასირიულ ძეგლებზე [Ybarov 1903: 97].

ელი-ბაბას მოსახლეობა კვერის, შრომის ამ უაღრესად დახვეწილი და ეფექტური იარაღის, სამარხში მეორედი გამოყენებით ხაზს უსვამდა მიცვალებულის საქმიანობის პროფესიულ მხარეს და მათ მიერ დაკავებულ საპატიო ადგილს საზოგადოებაში.

მე-17 სამარხის ჭურჭელში ჩანყობილი კოხის ქვებიც მიცვალებულის საქმიანობაზე სიმბოლური მინიშნება უნდა იყოს. კაზრეთის სამაროვანზე გათხრილ ორმოსამარხებში კოხის ქვები მიცვალებულის ზურგს უკან დადასტურდა [სინაურიძე 1985: 17], რაც კვერთან დაკავშირებულ რიტუალზე მინიშნებაა.

ელი-ბაბას სამარხებში, როგორც წესი, კოხის ქვები მცირე რაოდენობით აღმოჩნდა. მათგან 80%-ს მაინც ცალი მხარე ძლიერ მოცვეთილი ჰქონდა, რაც კვერის ხანგრძლივ გამოყენებაზე მეტყველებდა. მაგალითად, № 17 სამარხის ჭურჭელში ჩანყობილი 29 კოხის ქვიდან 14 ახალი აღმოჩნდა. არ არის გამორიცხული, რომ დაკრძალვის რიტუალში გამოყენებული კვერი სამუშაოდ ჯერ კიდევ ვარგისი ყოფილიყო. როგორც წესი, კვერის განახლებისას კოხის ქვებს ცვლიდნენ.

თუმცა, ძველი და ახალი, მოცვეთილი და მოუცვეთავი, კოხის ქვების პროცენტული შეფარდება მონიშნავდა, რომ დაკრძალვის რიტუალში უმეტესად ძველს — ხმარებიდან ამოღებულ, ან შედარებით იშვიათად — ძველს, მაგრამ განახლებულ კვერებს იყენებდნენ.

ნამოსახლარ ნაჭივჭავების ეკლესიის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი კვერის მოყვანილობის ქვის, “კვერქვის” საფლავის ძეგლად დადგმა [ბოხოჩაძე 1956] იმ უძველესი ტრადიციის (იგულისხმება დაკრძალვის რიტუალში კვერის სიმბოლური გამოყენება), გვიანდელი გამოძახილი უნდა იყოს.

კვერის დაკრძალვის რიტუალში გამოყენების წესი, როგორც ამას დღემდე აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალები ცხადყოფენ, ამიერკავკასიის კულტურული სამყაროსთვისაც არის დამახასიათებელი.

კვერის მიცვალებულის კულტთან კავშირი წინა აზიის ძველი მოსახლეობის, კერძოდ, სირიელების ეთნოგრაფიულ ყოფაშია დამონმებული. XIX საუკუნის 70-იან წლებში მოღვაწე ეთნოგრაფ ვეტშტეინის ცნობით ბაღდადის მახლობლად მცხოვრები სირიელებისათვის კვერი „წმინდა“ იარაღი იყო, მათვე შემოუნახათ მიცვალებულის დამარხვამდე კვერზე დასვენების წესი. კვერზე დასვენებულ მიცვალებულს სირიელები კალოზე გამართულ კარავში ათავსებდნენ [Wetzstein 1873: 295].

ეს გარემოება მეტად საყურადღებოა, საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილ განათხარ კვერებთან კავშირში, რადგან მასში გარკვევით მოჩანს კავკასიისა და წინა აზიის მოსახლეობას შორის არსებული უძველესი კავშირურთიერთობები, რაზედაც მაღალი დონის სამეურნეო იარაღის გამოყენება და ამ ხალხთა საერთო დიდი სამინათმოქმედო კულტურა მეტყველებს [ჯალაბაძე 1960: 130-135].

სამარხში არსებული ყოველი ნივთი გარკვეული რიტუალის დროს გამოყენებული და ჩვენამდე მოღწეული სიმბოლური ელემენტია, რომლებიც ამ რთული წესის ნაწილობრივი გააზრების საშუალებას გვაძლევს. ელი-ბაბას სამაროვანზე კვერის კოხების აღმოჩენა კულტმსახურების ჩატარების ფაქტად, ანუ დაკრძალვის რიტუალის შესრულების ნაწილად უნდა მივიჩნიოთ.

ლიტერატურა

- ბოხოჩაძე ა. 1956:** ახალი ტიპის საფლავის ქვები. – თეთრიწყაროს რაიონული გაზეთი “საკოლმეურნეო გზით”, 27.6.
- გასიტაშვილი გ. 1980:** კვერი. — გ. ჩიტაია (რედ.), საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ატლასი, მასალები, 78-84, თბილისი.
- კიკვიძე ი. 1975:** მინათმოქმედება და სამინათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში. თბილისი.
- მენტეშაშვილი სტ. 1936:** კალოზა ქიზიყში. — სსმმ, IX-B, 1935-1936(1), 59-77.
- მურვანიძე ბ. 2005:** ელი-ბაბას სამაროვანი. — ძიებანი, № 15-16, 147-150.
- მუსხელიშვილი დ., ცქიტიშვილი გ. 1960:** შიდა ქართლის 1955 წლის დაზვერვითი ექსპედიციის შედეგები. — სიგკ, I, 125-196.
- მუსხელიშვილი დ. 1978:** ხოვლეს ნამოსახლარის არქეოლოგიური მასალა. თბილისი.
- ნარიშკინი გ. 1990:** ნასტაკისის ანტიკური ხანის სამაროვანი (სამარხთა ტიპები და დაკრძალვის წესი). — რ. რამიშვილი (რედ.), არქეოლოგიური ძიებანი (ახალგაზრდა მკვლევართა VII-VIII სამეცნიერო სესიების მასალები) 85-104. თბილისი.
- ნარიშკინი გ. 2000:** წალკის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1999 წელს შესრულებული არქეოლოგიური სამუშაოების ანგარიში (ხელნაწერი). თბილისი.
- ნარიშკინი გ. 2003:** წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2002 წელს ჩატარებული საველე კვლევა-ძიების წინასწარული ანგარიში (ხელნაწერი). თბილისი.
- ნარიშკინი გ. 2004:** წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ ელი-ბაბას (საბეჭდავის) სამაროვანზე 2003 წელს ჩატარებული საველე კვლევა-ძიების წინასწარული ანგარიში (ხელნაწერი). თბილისი.
- ნარიშკინი გ., ამირანაშვილი ჯ., კვაჭაძე მ., შანშაშვილი ნ. 2006:** ავრანლოს „ციკლოპური“ სიმაგრის ტერიტორიაზე ჩატარებული მუშაობის ანგარიში. ხელნაწერი. თბილისი.
- რამიშვილი ა. 1987:** არქეოლოგიური კვლევა-ძიება “ზემო ხაშურის სარწყავი სისტემის” მშენებლობის ზონაში 1984 და 1985 წლებში. — ძმ, № 4, 31-35.
- რამიშვილი ა. 1999:** შუბრინჯაოს ხანის კვერი საქართველოდან. — ძიებანი, № 3, 29-36.
- სინაურიძე მ. გიუნაშვილი გ. 1976:** კაზრეთის გვიანბრინჯაო-ადრერკინის სამარხები. — სსმმ, XXXII-B, 96-105.
- სინაურიძე მ. 1985:** კაზრეთის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. თბილისი.
- ლამბაშიძე ოთ, ლამბაშიძე ირ. 1987:** ახალი არქეოლოგიური მასალები სამცხე-ჯავახეთიდან. — ძმ, № 4, 36-43.
- ლამბაშიძე ირ. 2006:** შეფასებითი და მონაცემთა ამოღების არქეოლოგიური კვლევები უბანზე IV— 217, KP — 225-ზე, ახალციხის რაიონში. 3-343. (ხელნაწერი)
- ჩუბინიშვილი ტ. 1951:** მიცვალებულის კვერზე დასაფლავება სამთავროში. — სმამ, XII, №1, 61-67.
- ჩუბინიშვილი ტ. 1957:** მცხეთის უძველესი არქეოლოგიური ძეგლები. თბილისი.
- ძნელაძე. 1998:** სამარხთა სახეობანი და დაკრძალვის წეს-ჩვეულებანი ძველ საქართველოში, კვერიანი სამარხი აბულმუგიდან (ძვ.წ. IV-III სს). — ნელინდეული, III, 18-26.
- ძნელაძე მ. 2001:** აბულმუგის სამაროვანი. — ჯ. კობალიანი (რედ.), დმანისი, III, 3-334. თბილისი.
- ხახუტაიშვილი დ. 1964:** უფლისციხე, I. თბილისი.
- ჯალაბაძე გ. 1960:** აღმოსავლეთ საქართველოს სამინათმოქმედო იარაღების ისტორიიდან. თბილისი.
- Бохочадзе А. и др. 1986:** Настакисская археологическая экспедиция. – ПАИ в 1983 году, 42-48. Тбилиси.
- Вавилов Н. 1932:** Проблема происхождения мирового земледелия. Москва-Ленинград.
- Гумель Я. 1949:** Курган № 2 близ Ханлара – КСИИМК, XXIV, 56.

- Кахиани К. и др. 1985:** Археологическая экспедиция Машаверского ущелья – ПАИ в 1982 году, 29-31. Тбилиси.
- Народы Кавказа 1960:** М. Косвен (ред.), Народы Кавказа, т. I. Москва.
- Орджоникидзе А. 1995:** Работы Джавахетской экспедиции на памятниках бронзового века. – ПАИ в 1987 году, 80-81. Тбилиси.
- Пиотровский Б. 1939:** Урарту – древнейшее государство. Ленинград.
- Сергеенко М. 1958:** Очерки по сельскому хозяйству древней Италии. М-Л.
- Уваров А. 1903:** Христианская символика, часть I. Москва.
- Хачатрян Т. 1979:** Арктический некрополь. Ереван.
- Wetzstein I. L. 1873:** Die Syrische Dreschtafel, *Zeitschrift für Ethnologie* 5, 270-302.

ტაბულების აღწერა

- ტაბ. I – 1. ელი-ბაბას სამაროვნის ტოპოგეგმა; 2. ელი-ბაბას სამაროვნის გენგეგმა.
- ტაბ. II – 1. სამარხი № 60 გახსნამდე; 2. სამარხი № 67 გახსნამდე; 3. სამარხი № 17 გახსნამდე; 4. სამარხი № 17 გახსნის შემდეგ.
- ტაბ. III – 1. სამარხი № 110 გახსნის შემდეგ; 2. სამარხი № 92 გახსნის შემდეგ; 3. სამარხი № 113 გახსნის შემდეგ; 4. სამარხი № 60 გახსნის შემდეგ.
- ტაბ. IV – 1. სამარხი № 60. გეგმა; 2-4. სამარხი № 17. გეგმები და ჭრილები.
- ტაბ. V – 1. სამარხი № 67. გეგმა და ჭრილები; 2. სამარხი № 92. გეგმა და ჭრილები; 3. სამარხი № 113. გეგმა და ჭრილები; 4. სამარხი № 10. გეგმა და ჭრილები; 5. სამარხი № 110. გეგმა და ჭრილები; 6. სამარხი № 13. გეგმა და ჭრილები.
- ტაბ. VI – 1-5,7,11. სამარხი № 17. ინვენტარი; 6,9. სამარხი № 113. ინვენტარი; 8,10. სამარხი № 92. ინვენტარი; 12. სამარხი № 110. ინვენტარი.
- ტაბ. VII – 1-10. სამარხი № 17. ინვენტარი; 11. სამარხი № 67. ინვენტარი; 12,15,16,18. სამარხი № 92. ინვენტარი; 13. სამარხი № 110. ინვენტარი; 17,19. სამარხი № 60. ინვენტარი.